

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

[Cilt/Volume: 9, Sayı/Issue: 1, Mart/March 2025]

Ferdi GÜZEL

<https://orcid.org/0000-0002-5601-5661>

Doç. Dr.

ferdiguzel@bayburt.edu.tr

Bayburt Üniversitesi

<https://ror.org/050ed7z50>

İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

“Aygıt” Kelimesinin Etimolojisi Üzerine

On the Etymology of the Word “Aygıt”

Araştırma Makalesi | *Research Article*

Geliş Tarihi | *Date Received*: 20.01.2025

Kabul Tarihi | *Date Accepted*: 09.03.2025

Yayın Tarihi | *Date Published*: 20.03.2025

Atf | *Citation*

Güzel, F. (2025). “Aygıt” Kelimesinin Etimolojisi Üzerine. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9(1), 277-292.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1623446>

Güzel, F. (2025). On the Etymology of the Word “Aygıt”. *Journal of Academic Language and Literature*, 9(1), 277-292.

<https://doi.org/10.34083/akaded.1623446>

Makale Bilgisi | *Article Information*

Değerlendirme <i>Review Reports</i>	Çifti Taraflı Kör Hakemlik (İki İç Hakem+İki Dış Hakem) <i>Double-blind. (Two External Referees)</i>
Etik Beyan <i>Ethics Statement</i>	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study</i>
Etik Kurul Belgesi <i>Ethics Committee Approval</i>	Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir <i>Article does not require an Ethics Committee Approval.</i>
Etik Bildirim <i>Complaints</i>	adeddergi@gmail.com
Çıkar Çatışması <i>Conflicts of Interest</i>	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir <i>The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest</i>
Benzerlik Taraması <i>Similarity Checks</i>	Yapıldı <i>Yes - iThenticate</i>
Telif Hakkı ve Lisans <i>Copyright&License</i>	Yazarlar, dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Bu çalışma Atif-GayriTicari 4.0 Uluslararası lisansı altında yayımlanır <i>Authors publishing with the journal retain the copyright. This work is licensed under Attribution-NonCommercial 4.0 International</i>

© Ferdi GÜZEL | Creative Commons [Attribution-NonCommercial 4.0 International](#)

Öz

“Alet, araç” anlamlarını taşıyan “aygıt” kelimesi ölçünlü Türkiye Türkçesine ağızlar­dan kazandırılmıştır. Tarihi ve çağdaş lehçelerin hiçbirinde bulunmayan *aygıt*, Türkiye Türkçesi ağızlarında birbiriyle bağlantılı olan birçok anlama sahiptir. Kelimenin daha çok Türkiye Türkçesinin Batı grubu ağızlarında yaygın bir kullanımı vardır. Etimolojik çalışmaların büyük bir kısmında yer almayan bu kelimenin yapısı hakkında bugüne kadar doyurucu bir açıklama yapılamamıştır. Bize göre *aygıt* kelimesi Türkiye Türkçesi ağızlarında ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde “uzun sopa, sırık” anlamına gelen *arkıt* kelimesi ile bağlantılıdır ve *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* şeklinde gelişme göstermiştir. Başlangıçta “çeşitli işler için kullanılan uzun sopa, sırık” anlamını taşımaktayken anlam genişlemesi ve genelleşme ile bazı ağızlarda “alet, araç-gereç” anlamını kazanmıştır. Türkçede damak seslerinin önündeki /r/ sesinin /y/’ye dönüştüğü bazı örnekler *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* gelişiminin ses bilgisi yönünden mümkün olduğunu göstermektedir. *Aygıt* ile *arkıt* arasındaki anlam ortaklıkları ve Anadolu ağızlarındaki “ağaç, kereste” anlamını taşıyan bazı kelimelerin *aygıt* ile benzer anlamlar taşıması da iki kelime arasındaki bağlantıyı desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi ağızları, etimoloji, söz varlığı, aygıt, arkıt.

Abstract

The word aygıt, which translates to “tool, instrument” has been incorporated into standard Turkish from dialects. Aygıt does not appear in any historical or contemporary dialects but possesses several interrelated meanings within the dialects of Turkey Turkish, particularly in the Western dialect group. The structure of this word, which is not included in most of the etymological studies, has not been satisfactorily explained so far. We suggest that aygıt is related to the word arkıt meaning “long stick, pole” in certain dialects of Turkey Turkish and some contemporary Turkish dialects. We believe the word has evolved from arkıt to aykıt, and finally to aygıt. While it initially referred to a “long stick or pole used for various tasks,” it has come to encompass the broader meaning of “tool, equipment” in some dialects. Phonologically, the transformation from arkıt to aykıt to aygıt is plausible, as instances exist where the /r/ sound shifts to /y/ before palatal sounds in Turkish. Additionally, the shared meanings between aygıt and arkıt, along with the similarities found in certain Anatolian dialects for terms denoting “timber, pole” further reinforce the connection between these two words.

Keywords: Turkish dialects, etymology, vocabulary, aygıt, arkıt.

Giriş

Ölçünlü Türkiye Türkçesine ağızlardan kazandırılmış olan *aygıt* kelimesi “alet, cihaz, takım” anlamlarını taşır (TDK, 2023, s. 317a, Ayverdi, 2006, s. 229a). Kelime, *Tarama Dergisi*’nde yabancı kökenli “âlet, hacet, havayîç, levazım, malzeme” kelimelerine karşılık olarak gösterilmiş (TDTC, 1934, s. 884b), *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*’nda ise Arapça *cihaz* ve Fransızca *appareil*’i karşılamak için önerilmiştir (TDK, 1935, s. 30).

Aygıt, tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk kez 18. yüzyılın sonunda, Şermî Mehmet Efendi’nin yazdığı *Aydın Lügâti* adıyla bilinen şirde kayda geçmiştir. Anadolu ağızları hakkındaki en eski eserlerden biri olan bu manzum sözlüğe göre Aydın ağzında “alet” anlamında *aygıt* kelimesi kullanılmaktadır: *Götüre de ilet, getir eberdür/ Dağı âlâta aygıt mu’teberdür* (Turan, 2002, s. 372). Kelime, Türkiyedeki ilk büyük ağız sözlüğü olan *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi*’nden önce yayımlanmış olan bazı çalışmalarda da kaydedilmiştir. 1932 yılında yayımlanmış olan *Anadilden Derlemeler*’de Gaziantep kaydıyla yer alan kelime, “alet, malzeme, düzen, kereste” şeklinde tanımlandıktan sonra tanık olarak “*Aygıt işler el ögünür.*” atasözü verilmiştir (ADD-I, s. 20a). Bu esere göre kelimenin Antalya’da *aykırt*, Burdur’da *aykıt* varyantı aynı anlamı taşımaktadır (ADD-I, s. 20a). Kelime, folklor araştırmacısı Yusuf Ziya Demircioğlu’nun 1934’te yayımlanan *Yürükler ve Köylülerde Hikayeler-Masallar* adlı eserindeki “*Yanıma aykıtlardan tı, bız aldım. Ustamla yola çıktık.*” cümlesinde *aykıt* biçimiyle tanıklanmıştır (Tietze, 2016, s. 506).

Aygıt, “duvarcı aletleri, yapı malzemeleri” anlamıyla Bulgarcaya da geçmiştir (Karaağaç, 2008, s. 56b).

1. Kelimenin Kökeni Hakkındaki Görüşler

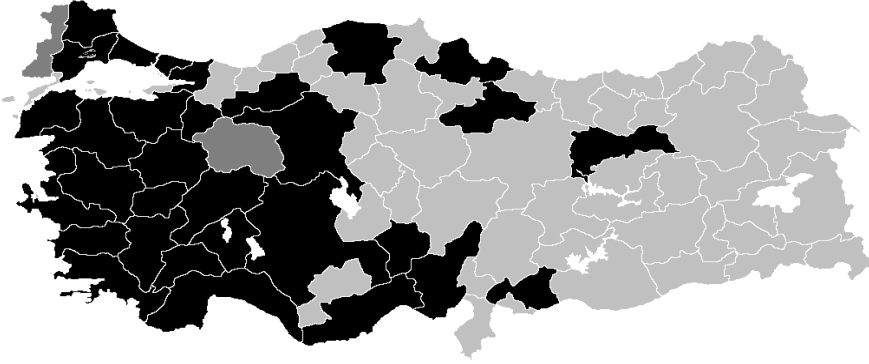
Birçok etimolojik çalışmada *aygıt* yer almamaktadır (Räsänen, 1969, Sevortyon, 1974, Eren, 1999, Stachowski, 2019). *Aygıt’a* yer veren etimolojik çalışmalarda ise genellikle kelimenin kökeni ve yapısı üzerine herhangi bir değerlendirme bulunmamaktadır (Tietze, 2016, s. 406, Nişanyan, 2018, s. 61b, Karaağaç, 2024, s. 161a).

Taranan çalışmaların Sadece ikisinde *aygıt*’ın yapısı ile ilgili çözümleme vardır. Gülensoy, kelimenin *Divânu Lugâti’t-Türk*’teki *adrı* “buğday temizlemek için kullanılan araç” ile ilişkili olduğunu savunmuş (2018, s. 47a), Atalay ise *ay-* “eğlenmek, oyalanmak” kökünden -gıt eki ile türediğini iddia etmiştir (1941, s. 137).

2. Türkiye Türkçesi Ağızlarında *Aygıt*

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerin hiçbirinde kaydedilmemiş olan *aygıt*, Türkiye Türkçesinin Batı grubu ağızlarında yaygın bir kullanıma sahiptir. Kelimenin Anadolu’da tespit edildiği yerler Kırklareli, Tekirdağ, İstanbul, Çanakkale, Bursa, Balıkesir, Manisa, İzmir, Aydın, Muğla, Denizli, Uşak, Kütahya, Bilecik, Kocaeli, Bolu, Afyonkarahisar, Burdur, Isparta, Antalya, Ankara, Konya, Mersin, Niğde, Adana, Gaziantep, Kastamonu,

Samsun, Tokat ve Erzincan'dır.¹ Aşağıdaki haritada kelimenin derlendiği yerler siyah renkle işaretlenmiştir.

Harita I: *Aygıt* ve varyantlarının kullanıldığı iller

Kelimenin Anadolu ağızlarındaki varyantları, anlamları ve kullanıldığı yerler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Varyant	Anlam	Derlendiği yer ²
<i>aygı</i> ³	Eşya.	İz. (DS, s. 413a)
<i>aygırt</i>	Alet, aygıt, umumiyetle ziraat aletleri.	İz. (Caferoğlu, 1994, s. 151a), Brs. (SDD, s. 136b)
<i>aygıt</i>	Kereste, kerestelik ağaç.	Af.; Dz. (DS, s. 414a), Gaz. (ADD, s. 20a)
	Alet, malzeme, çeşitli küçük sanat dallarında kullanılır araç.	Af.; Uş.; Dz.; Ay.; Brd.; İz.; Mn.; Kü.; Ba.; İst.; Çkl.; Brs.; Bil.; Sm.; Ezc.; Ank.; Kn.; Nğ.; İç.; Ant.; Mğ.; Krk. (DS, s. 414a, 4434a), Gaz. (ADD-I, s. 20a)
	Ekmek yapma malzemesi, alet.	Dz. (ADD-II, s. 9b)
	Eşya, ev eşyası.	İsp.; Dz.; Ay.; İz.; Mn.; Ba.; Kc.; To.; Kn.; İç.; Mğ. (DS, s. 414b)
	Tencere.	Mn. (DS, s. 414b)
	Şey.	İz.; Mğ. (DS, s. 414b)

¹ SDD'de *aygıt*, "eşya" anlamıyla Eskişehir'den, "erzak" anlamıyla Edirne'den derlenmiş görünmektedir (SDD, s. 137a). Fakat DS'de kelime ile ilgili yer bilgisinde bu iller yer almamaktadır. Aktarma sırasında bu illerin sehven alınmadığı düşünülürse kelimenin tespit edildiği illere Eskişehir ve Edirne'yi de eklemek gerekir. Bu iller Harita I'de koyu gri ile gösterilmiştir.

² İ adlarının kısaltması için bk. DS-I, s. XI.

³ Bu biçim kayıt veya baskı hatasına dayanıyor olabilir. SDD'deki bilgi DS'ye taşınmış fakat fişteki tanık cümle DS'ye alınmamıştır: *Memurlar çok yer değiştirdiklerinden aygırları az olur* (SDD, s. 136b).

	Eş.	İz. (DS, s. 414b)
	Yemeklik, yemeğe konan çeşitli şeyler, yemek malzemesi; yiyecek, erzak.	Brs.; Kc.; Mğ.; Tk. (DS, s. 415a) Mn. (Korkmaz, 1994, s. 2-34)
	Baharat.	Bo. (DS, s. 415a)
	Meyva kurusu, yemiş.	Isp.; Kü. (DS, s. 414b)
<i>aygıt elek</i>	Eşya, ev eşyası.	İz. (DS, s. 415a)
	Öteberi, şu bu.	İz.; Mn. (DS, s. 415a)
<i>aygut</i>	Yemeklik, yemeğe konan çeşitli şeyler, yemek malzemesi.	Bo. (DS, s. 415a)
	Tarhana yapmak için hazırlanmış baharlı yoğurt.	Ks. (DS, s. 415a)
<i>ayğıt</i>	Alet, malzeme, çeşitli küçük sanat dallarında kullanılır araç.	Af. (DS, s. 415a)
<i>aykıd</i>	Takım, alet, avadanlık.	Brd. (DS, s. 422a)
	Yıkık ev malzemesi.	Brd. (DS, s. 422a)
<i>aykıt</i>	Kereste, kerestelik ağaç.	Brd. (DS, s. 424a)
	Alet, malzeme, çeşitli küçük sanat dallarında kullanılır araç.	Brd.; Dz.; Mn.; Kü.; Ant. (DS, s. 424a)
	Eşya, ev eşyası.	Isp.; Ay.; Mn. (DS, s. 424a)
	Tutak, sap.	Isp. (DS, s. 424a)
	Meyva kurusu, yemiş.	Isp.; Ada. (DS, s. 424a)
	Yemeklik, yemeğe konan çeşitli şeyler, yemek malzemesi.	Brs.; İç. (DS, s. 424a)
<i>aykırt</i>	Damın üzerine konan kalın kereste.	Mğ. (DS, s. 423a)
<i>aykırt</i>	Alet, malzeme, çeşitli küçük sanat dallarında kullanılır araç, avadanlık.	Sm. (DS, s. 423b) ⁴ , Ant. (ADD-I, s. 20a)
	Kereste.	Ant. (ADD-I, s. 20a)

Tablo I: Anadolu ağızlarında *aygıt* ve varyantları

Tablo II’den de anlaşılacağı üzere “alet”, kelimenin en yaygın anlamıdır. Sonra sırasıyla “eşya, ev eşyası”, “yemek harcı, yiyecek, erzak”, “kereste, kerestelik ağaç”, “şey, öteberi” anlamları gelir. Kelimenin “eş” anlamı sadece bir yerden derlenmiştir. DS’de bu anlamı tanıklamak için “*Aygıdımı bulamadım.*” (DS, s. 414b) cümlesi yer almaktadır. Fakat bu veri ilk derlemede elde edilmiştir ve SDD’deki tanık cümle “*Aygıdımı bulamadım.*” şeklindedir (SDD, s. 138a). Tanık cümlelerin DS’ye yanlış aktarıldığı kabul edilebilir.

⁴ SDD’de derleme yeri *Teke *Erbaa-Tokat* olarak gösterilmiştir (SDD, s. 138b).

SDD'deki tanığa göre kelime, “birbirinin aynı olan veya birbirine çok benzeyen iki şeyden her biri” anlamına sahiptir. Derleyicinin kelimeye yanlış anlam vermiş olması da ihtimal dahilindedir. Kelimenin Isparta'dan derlenmiş “tutak, sap” (DS, s. 424a) anlamı dikkate alındığında örnek cümledeki *aygıt*'ın “bir eşya veya aletin sapı veya herhangi bir parçası” veya “zımbırtı” anlamında kullanılmış olması mümkündür.

<i>Varyant</i>	<i>Anlam</i>	<i>Derlendiği yer</i>
<i>aygirt, aygıt, ayğıt, aykıld, aykıt, aykırt</i>	Alet, araç-gereç.	Af.; Uş.; Brd.; Dz.; Ay.; Mğ.; İz.; Mn.; Ba.; Çkl.; Brs.; Kü.; Bil.; Krk.; İst.; Ank.; Kn.; Nğ.; İç.; Ant.; Gaz.; Ezc.; Sm.
<i>aygı, aygıt, aygıt elek, aykıld, aykıt</i>	Eşya, ev eşyası.	Dz.; Ay.; İz.; Mğ.; Mn.; Brd.; Ba.; Kc.; Kn.; Isp.; İç.; To.
<i>aygıt, aygut, aykıt</i>	Yemek harcı, baharat, yiyecek, erzak .	Brs.; Kc.; Mğ.; Tk.; Mn.; Bo; Isp.; Kü.; Ks.; Ada.; İç.
<i>aygıt, aykıt, aykırt, aykırt</i>	Kereste, kerestelik ağaç.	Af.; Dz.; Brd.; Mğ.; Ant.; Gaz.
<i>aygıt, aygıt elek, aykıt</i>	Şey, öteberi.	İz.; Mğ.; Mn.; Isp.
<i>aygıt</i>	Eş.	İz.

Tablo II: *Aygıt* ve varyantlarının belli başlı anlamları

3. Kelimenin Kaynağı ve Yapısı Hakkında

Gülensoy tarafından öne sürülen kelimenin *adrı* “buğday temizlemek için kullanılan araç” ile ilgili olduğu yolundaki görüşe (2018, s. 47a) ses ve anlam yönünden iki kelime arasında bağlantı kurulamayacağı için katılmak mümkün değildir.⁵ Atalay'ın kelimeyi *ay-* “eğlenmek, oyalanmak” fiili ile ilişkilendirmesi de (1941, s. 137) anlam bakımından kabul edilemez.

Kanaatimize göre *aygıt*, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde bulunan *arkıt* “uzun sopa, sırık” kelimesinden gelişmiştir: *arkıt* > *aykıt* > *aygıt*. Bu değişimin nasıl yaşandığına geçmeden önce *arkıt*'ın Anadolu ağızlarındaki ve diğer Türk lehçelerindeki yeri hakkında bilgi vermek faydalı olacaktır.

3.1. Türkçede *Arkıt*

Taradığımız kaynaklarda yer alan bilgilere göre *arkıt* ve varyantları sadece Türkiye Türkçesi ağızlarında, Hakas Türkçesinde ve Karakalpak Türkçesinde yaşamaktadır.

⁵ ET *adrı* olağan ses değişimiyle Anadolu ağızlarında zaten yaşamaktadır: TT (ağız) *ayrı* “Çalı ya da başak demetlerini toplamak, kaldırmak için yapılmış çatal ağaç.” (DS, s. 430a).

DS'deki kayıtlara göre *arkıt*, “uzun sopa, sırık” anlamı ve bu anlamdan gelişmiş olan diğer anlamlar ile Hatay, Isparta, Mersin, Giresun, Kahramanmaraş, Gaziantep, Konya, Antalya, Kırşehir ve Çorum'da bilinmektedir.⁶ Kelimenin derlendiği yerler aşağıdaki haritada siyah renkle gösterilmiştir:

Harita II: *Arkıt*'in kullanıldığı yerler

Türkiye Türkçesi ağızlarında *arkıt* ve varyantlarının anlamları ve tespit edildiği yerler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Varyant	Anlam	Derlendiği yer
<i>argıt</i>	Keklik tutmak için tahtadan yapılan kapanların yan taraflarına bağlanan ağaç parçası.	Isp. (DS, s. 311b)
	Döğen çekmekte kullanılan ön tarafı çatallı, orta uzunlukta sırık.	Isp. (DS, s. 311b)
	Düzgün ve uzun ağaçtan, budakları alınarak çit yapmakta kullanılmak için hazırlanan sırık.	İç. (DS, s. 311b)
<i>argut</i>	Çamaşır ipi.	Gr. (DS, s. 311b)
<i>arhıt</i>	Kaldıraç.	Mr. (DS, s. 312a)
<i>arkıt</i>	Dövenle boyunduruğu birbirine bağlayan ok.	Isp.; Gaz.; Kn.; İç.; Ant. (DS, s. 327a)
	Okun ucuna takılan ağaç ağırlık.	Hat. (DS, s. 327a)
	Köy evlerinde kapıların arkasına konulan kalın kuşak.	Kn. (DS, s. 327a)
	Asma çubuğunu tutmaya yarayan ve barana denilen ucu çatallı ağaçlar arasına uzatılan düz bir ağaç.	Kn. (DS, s. 327a)

⁶ Kelimenin *harkıt* varyantı Kıbrıs'ta “köy evlerinde yapılan kapıların arkasına konan kuşak” anlamıyla kaydedilmiştir (Hakeri, 2003, s. 141a).

	Kızakların ardına önüne çakılan ve tutunmaya yarayan eğri ağaç.	Kn. (DS, s. 327a)
	Semerin eğri ağaçları.	İç. (DS, s. 327a)
	Çadır üzerine çatı yerine konulan ağaç.	Ant. (DS, s. 327a)
	Çadırın yatay direği.	İç. (DS, s. 327a)
	Irmakta balık avlamaya yarayan, kelek şeklinde bir çeşit kayık.	Krş. (DS, s. 327a)
<i>arkut</i>	Elbise, çamaşır asmaya yarayan ip, tel, uzun çubuk.	Gr. (DS, s. 328a)
	Hıyarları sürgünde tutmak için uzatılan ağaç dalı.	Gr. (DS, s. 328a)
<i>harhut</i>	Dokuma tezgâhlarında deve denilen parçayı yukarda tutmaya yarayan ağaç.	Çr. (DS, s. 2288b)

Tablo III: Anadolu ağızlarında *arkıt* ve varyantları.

Anadolu ağızlarındaki verilere göre *arkıt*'ın temel anlamı “çeşitli işlerde kullanılan “uzun sopa, sırik, kereste”dir. Birkaç yerde tespit edilmiş olan “çamaşır ipi”, “kaldıraç”, “kelek, sal” gibi anlamlar bu temel anlamdan gelişmiştir.

Arkıt, çağdaş lehçelerin bir kısmında Anadolu ağızlarındakine benzer anlamlar ile yer alır: Hak. *arhut* “1. Köprü ayağı. 2. İskele, sehpa. 3. Kiriş.” (Arıkoğlu, 2005, s. 50a), Hak. *arkut* “Sehpa.” (Arıkoğlu, 2005, s. 51a), KKalp. *arğıt* “Büyük, sağlam ve kalın ağaç.” (Uygur, 2019, s. 28a).

3.2. *Arkıt*'ın Yapısı Üzerine

Ayğıt'ın aslı olduğunu düşündüğümüz *arkıt*'a, bir ağız verisi olduğu için etimolojik çalışmaların çoğunda yer verilmemiştir. Eren, *arkıt*'ın Anadolu ağızlarındaki varyantlarını ve anlamlarını göstermiş fakat “Kökünü bilmiyoruz.” demekle yetinmiştir (1999, s. 18a). Karaağaç, kelimeyi “arka, art” anlamını taşıyan tasarlanmış **ar* köküne bağlayarak *arka* ve *art* ile aynı aileye dahil etmiş fakat kelimenin yapısı hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamıştır (2024, s. 116b, 114b).

Bizce kelime **ar*- “arasından geçmek”⁷ köküne dayanmaktadır. Fakat kelimenin yapısı hakkında kesin bir şey söylemek güçtür. Kelime -gUt (<-k-Ut?) eki (bk. Clauson, 1967, s. 27, Tekin, 2013b, s. 414) ile türemiş olabilir. Anadolu ağızlarındaki *aykırt*, *aykırtı*, *ayğırt* gibi /r/'li varyantlara göre kelimenin **ar*- fiilinin türevi olan *arkur*- “arasından geçirmek, karşı karşıya gelmek, karşılaşmak” fiilinden (bk. Clauson, 1972, s. 219a, Boeschoten, 2023, s. 36b) -(U)t eki ile türemiş olması da ihtimal dahilindedir: *arkur-ut*> *arkurt*> *arkut*>

⁷ bk. Clauson, 1972, s. 216a, s. 239a, Güzel, 2021, s. 12-14.

arkıt?⁸ Anadolu ağızlarında birkaç yerde tespit edilmiş olan arkaik *argut* ve *arkut* biçimleri kelimenin ikinci ünlüsünün aslında yuvarlak olduğunu göstermektedir.

Arkıt kelimesi *aykırı* (< *ET arkuru*) “çapraz, ters, zıt, eğri” (Clauson, 1972, s. 219a) ile aynı tabana sahiptir. Kelimenin *aykırı* ile ilişkisini Anadolu ağızlarındaki *arkıt* ile benzer anlam taşıyan şu kelimeler ortaya koymaktadır: TT (ağız) *aykırı* “Kağnılarda önden arkaya doğru uzatılan sırık.” (DS, s. 422b), *aykırt* “At, eşek gibi hayvanlarda boyunduruğun ince olan alt parçası.” (Kaya ve Kozan, 2003, s. 25), *aygırdak* “Beşiğin içindeki uzun tahta.” (DS, s. 414a), *aygır* “1. İnişlerde arabaları kızaklatmak için tekerin altına konan oyuk ağaç ya da demir araç (bir çeşit fren). 2. Arabada falakanın takıldığı eğri demir. 3. Arabanın ok demiri.” (DS, s. 413b), *aykırdak* “1. Semerin yan ağaçları. 2. Döven’in yan ağaçları. 3. Kalın ve kaba sopa. 4. Bağ, bahçe ve evlerin önündeki, çevresindeki asma çubukları. 5. Damı dayayan direk, mertek.” (DS, s. 422b).

Arkıt’ın varyantı olduğunu düşündüğümüz, Bilecik’ten derlenmiş olan *aygıt* “Keyif sahibi, başına buyruk.” (DS, s. 415a) kelimesi *arkıt*, *aygıt* ve *aykırı* arasındaki yakın ilişkiyi gösteren önemli bir veridir. krş. TT *aykırı* (< *ET arkuru*) “1. Alışılmışa, doğru olarak kabul edilmişe uygun olmayan; hilaf, mugayir, muhalif. 2. Toplumda görüş ve yaşayış biçimiyle uçlarda bulunan kimse, marjinal...” (TDK, 2023, s. 321a), TT (ağız) *avkuru* “İnatçı.” (DS, s. 387b); Kar. *arkuk* “1. İnatçı, dikbaşı. 2. İki duvar veya sütun arasına konan ağaç, kiriş.” (Clauson, 1972, s. 216a). Anlam ilgisi için krş. TT (ağız) *çapraz* “1. Eğri. 2. inatçı.” (DS, s. 1078a).

Türkçede *arkıt* ile aynı tabana dayandığı anlaşılan birçok kelime bulunmaktadır: EUyg., Kar. *arkuk* “Kiriş” (Wilkens, 2021, s. 63b; Clauson, 1972, s. 216a), Osm. *arda* “Uzun değnek” (Ş. Sami, 2010, s. 63b), TT (ağız) *artağ* “1. Çocuğu beşiğe bağlayan bez. 2. Kırılan hayvan bacağı, oynatmadan düzgün tutmaya yarayan tahta.” (DS, s. 332a), *artma* “Üzüm hereklerinde yatay uzatılan direk.” (DS, s. 336a), *arıç/ arış* “1. Araba oku. 2. Hayvanların koşulduğu okun arabaya bağlı olduğu çatal kısım.” (DS, s. 314a, 323b, 332b), *arış* “Hayvanların koşulduğu okun arabaya bağlı olduğu çatal kısım.” (DS, s. 314a), *argaç* “Bir omuza alınan mertek veya ağacın, dengesini sağlamak için diğer omuzdan altına konan destek.” (DS, s. 310a), *arkış* “Değirmen taşları arasına konan demir gereç.” (DS, s. 327a); KKalp. *argaw* “Arka, direk, dayak.” (Uygur, 2019, s. 29a), KMalk. *arkav* “Çatının ortasından geçen ana kiriş.” (Tavkul, 2000, s. 89), Alt. *artpak* “1. Sırık 2. Peynir kurutmak için eleğin konulduğu iki sırık.” (Baskakov ve Taşçakova, 1999, s. 29a), Bşk. *artmak-şartmak* “Çarpık çurpuk.” (Özşahin, 2017, s. 40a), Çuv. *urtmak* “Saman çatıya yatırılmış uzun, kalın sırık.” (Bayram, 2019, s. 788b), Gag. *arkuş* “Keman yayı, yay.” (Baskakov vd., 1999, s. 16b), Gag. *arış* “Kütük.” (Baskakov vd., 1999, s. 16a), Hak. *arlı* “1. İskele, sehpa. 2. (tavanda) Kiriş.” (Arikoğlu, 2005, s. 50a), Hak. *arlı* “1. Kiriş. 2. İskele, sehpa.” (Arikoğlu, 2005, s. 51b), Hak. *artpah* “1. Sundurma. 2. Giysi askısı. 3. Üzerine ekin konan çapraz sıırıklar.” (Arikoğlu, 2005, s. 52a), Şor. *artkı* “1. Bağlam, ot yığını bağlamı. 2.

⁸ Erdal, -(U)t ile türeyen pek çok kelimedede, aslında ekin -(U)r- ile genişlemiş tabanlara geldiğini, bu şekillerin -(U)r- düşmesi ile ortaya çıktığını iddia etmiştir: *ölüt* “öldürme” (< *öl-ür-üt*), *kağut* “kavrulmuş yemek” (< *kağur-ut*), *çaşut* “karalama, iftira” (< *çaşur-ut*) vb. (1991, s. 310-313).

Sırık.” (Tannağaşeva ve Akalın, 1995, s. 8b), Tel. *artkı* “Sırık, çamaşırları asmak için kullanılan değnek.” (Sırkaşeva ve Kuçığaşeva, 2000, s. 8)...

3.3. *Arkı*'tan *Aygıt*'a

Yukarıda da belirtildiği gibi kelime *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* şeklinde gelişme göstermiştir. Anadolu ağızlarında ve çağdaş lehçelerin bir kısmında yer alan verilere göre *arkıt*, “sopa, sırık, ağaç, kereste” temel anlamını taşımaktadır. Bu anlamdan “alet, araç-gereç” anlamı ortaya çıkmıştır. Bu anlamlar *aygıt* kelimesinde de mevcuttur. Sonraki süreçte fonosemantik değişim ile *aygıt* biçimini alan kelime, anlam genişlemesi ile “eşya, ev eşyası”, “öteberi, ufak tefek şeyler”, “yiyecek, yiyecek malzemesi” anlamlarını da kazanmıştır. Türkçede bir kelimenin ses ve anlam bakımından farklılaşarak bağımsız kelimelere dönüşmesinin birçok örneği bulunmaktadır: *yaşar-/ yeşer-*, *bakır / mangır*, *bıçkı/ bıçki*, *közleme/ gözleme*, *takı > dahi / daha...* Fono-semantic başkalaşma olarak adlandırılan bu değişimin Türkçedeki örnekleri için bk. Kara 2011.

İki kelimenin derlendiği yerlere bakıldığında *aygıt*'ın 29 ilde, *arkıt*'ın ise 10 ilde kullanıldığı görülmektedir. *Aygıt* ağırlıklı olarak Ege, Akdeniz ve Marmara'da, *arkıt* ise ağırlıklı olarak Akdeniz Bölgesi'nde bilinmektedir. Isparta, Mersin, Gaziantep, Konya ve Antalya'da hem *arkıt* hem de *aygıt* kullanılmaktadır. *Aygıt*'ın çok yaygın olduğu Ege ve Marmara bölgelerinde *arkıt* tespit edilmemiştir. Veriler dikkate alındığında hem *arkıt* hem *aygıt* biçimlerinin kullanıldığı, Ege Bölgesi'ne sınırı olan illerden birinde *arkıt*'ın fonosemantik değişime uğradığı, *arkıt*'tan gelişen *aygıt* biçiminin Ege ve Marmara boyunca yayıldığı, bu bölgelerde *arkıt* biçiminin tamamen unutulduğu ihtiyatla söylenebilir.

Ses ve anlam yakınlığı *arkıt* ile *aygıt*'ın birbiriyle ilişkili olduğunu açık bir şekilde göstermektedir.

Türkçede damak seslerinin önündeki /r/ sesinin /y/'ye dönüştüğü bazı örnekler mevcuttur: krş. ET arkuru > TT aykırı; TT gergin > TT (ağız) geygin (Caferoğlu, 1964, s. 32); ET *arkır- > EUyg. aykır-, TT haykır-?⁹ Buna göre kelimenin *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* şeklinde gelişme göstermesi ses bilgisi yönünden mümkündür.

Anadolu'nun bazı yerlerinde *aygıt* tıpkı *arkıt* gibi “çeşitli işlerde kullanılan ağaç, kereste” anlamını taşımaktadır. *Aygıt*'ın “yemek harcı” anlamı birçok yerde bilinmektedir. *Argut*¹⁰ biçimi de benzer şekilde Kastamonu'da “tarhana harcı” anlamıyla kayıt altına alınmıştır: *ayrana argüt deyala gâli. o ayran oluya ya. oña şindi mđzeme gätıyon ya. duz gätıyon. soan*

⁹ krş. Tuv. *alğır-* “bağırarak, böğürmek”, Yak. *arğy-* “yüksek sesle bağırarak”, Trkm. *arla-* “yüksek sesle bağırarak; böğürmek” (Tekin, 2013a, s. 92).

¹⁰ Kastamonu'da *aygıt* biçimi daha yaygındır (DS, s. 415a, Acar, 2012, s. 719, 751, Acar, 2015, s. 42b). *Argut* biçimi aynı metinde birçok kez geçtiği için (Acar, 2008, s. 333) kayıt veya yazım hatası olma ihtimali düşüktür. Kastamonu'da derlenmiş olan başka bir metinde de *argut* geçmektedir. Fakat burada *argun* “bir tür yabani armut” ile *argut*'un birbirine karıştırıldığı anlaşılmaktadır: *bekmezi armut, argun, alıçdan yaparuz. argun bekmezini, böle gazan vadu zoba gibi. döverüz, toplaruz tokmak va şöle. altına da goruz ki aac, üsdüne de goruz bi aac o argudu döverüz* (Acar, 2012, s. 539).

dōrayon. büber dōrayon. tomatıs dōrayon. doraç soğuyon. onnarı bule ğaruşturuyoñ ğari dorā da soğuyoyñ oña argüt deniya ğayri (Acar, 2008, s. 333). *Aygıt* ile *arkıt* arasındaki anlam ortaklığını gösteren bu veriler iki kelime arasındaki bağlantıyı desteklemektedir.

“Çeşitli işler için kullanılan uzun sopa, sırık” anlamını taşıyan *arkıt*, fono-semantik değişimle *aygıt* biçimini almış ve bazı ağızlarda genelleşme ile bütün küçük aletler için kullanılmaya başlamıştır. Yani başlangıçta sadece bir aletin adı iken zamanla genelleşerek “alet, araç-gereç” anlamını kazanmıştır. Türkçede bu tür genelleşmelerin örnekleri mevcuttur. Mesela *ödül* başlangıçta sadece “güreşlerde kazanana verilen armağan” anlamını taşıyorken daha sonra “bütün yarışmalarda kazanana verilen armağan” anlamında kullanılmıştır. *Terkos, dalga* vb. kelimelerde de benzer türde bir anlam gelişmesi söz konusudur (Korkmaz, 2007, s. 20, Aksan, 2006, s. 135).

“Ağaç, kereste”, ev yapımındaki temel malzemelerden biri olduğu için kelimenin araç-gereç anlamını kazanması normaldir. Kelimede *kereste, ağaç* > *ev yapımı için gerekli malzeme* > *bir iş için gerekli olan malzeme* > *alet, araç-gereç* şeklinde anlam gelişimi düşünülebilir. Türkçede “eşya”, “alet, araç”, “malzeme”, “yiyecek, erzak” anlamını taşıyan bazı kelimeler benzer şekilde “kereste, ağaç” anlamına da gelmektedir. Mesela Farsça *kereste* Osmanlıcada “bir işte kullanılan her türlü malzeme; erzak, azık” anlamlarının yanı sıra “inşaat işlerinde kullanılan ağaç” anlamını da taşımaktadır (Adamoviç, 2009, s. 198a, Meninski, 1680, s. 3900, Redhouse, 1987, s. 1537b, Ş. Sami, 2010, s. 625b). Kelime bugün Anadolu ağızlarında “kunduracı gereçleri (kösele, deri, çiriş vb.)” anlamıyla kullanılmaktadır (DS, s. 2753b).

Anadolu ağızlarındaki şu örnekler de ilgili anlamlar arasındaki geçişin mümkün olduğunu ortaya koymaktadır. bk. TT (ağız) *taşut (I)* “1. Yabanıl elma, armut kurusu. 2. Yemek yapmak için yağ, şeker, yumurta vb. gereçler.” (DS, s. 3841a), *taşut (II)* “Kereste.” (DS, s. 3841a), *tavşut (I)* “1. Elma, armut, erik kurusu. 2. Elma, armut, erik kurusundan yapılan hoşaf. 3. Yiyecek şey.” (DS, s. 3849a), *tavşut (II)* “Kereste.” (DS, s. 3849a), *tahşut* “Ürün.” (DS, s. 3802b), *tağşıt* “Eşya.” (DS, s. 3800a). bk. TT (ağız) *kayıt (I)* “1. Pencere çerçevesi. 2. Tahta. 3. Bir yere çakılan destek.” (DS, s. 2701b), *kayıt (II)* “Araç, eşya.” (DS, s. 2701b). bk. TT (ağız) *avadanlık (I)* “1. Kavrulmuş kahvenin soğutulduğu tahta kap. 2. Ziyet eşyası. 3. Alet edevat dolabı, sandığı. 4. Alet edevat yapmak için kullanılacak ağaç.” (DS, s. 374b), *avadanlık (II)* “Kış için kurutulmuş sebzeler.” (DS, s. 374b).

Sonuç

Sadece Türkiye Türkçesinin Batı grubu ağızlarında kullanılan ve ölçünlü Türkiye Türkçesine ağızlardan kazandırılmış olan *aygıt* kelimesinin yapısı üzerine bugüne kadar doyurucu bir açıklama yapılamamıştır.

Kelimenin Anadolu ağızlarında ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde varlığını koruyan *arkıt* ile bağlantılı olduğu anlaşılmaktadır. *Arkıt*, Anadolu ağızlarında “çeşitli işlerde kullanılan sopa, kereste, uzun sırık” anlamını taşımaktadır. Kelimenin diğer anlamları da bu anlamla ilgilidir. *Arkıt*’tan gelişen *aygıt* ise birçok yeni anlam kazanmıştır. “Alet”, kelimenin en

yaygın anlamıdır. “Eşya, ev eşyası”, “yemek harcı, yiyecek, erzak”, “kereste, kerestelik ağaç”, “şey, öteberi” kelimenin sahip olduğu diğer anlamlardır.

Kanaatimize göre aygıt kelimesi *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* şeklinde gelişmiştir. Başlangıçta “çeşitli işler için kullanılan uzun sopa, sırık” anlamını taşıyan *arkıt*, anlam genişlemesi ile bazı ağızlarda “alet, araç-gereç” anlamını kazanmış ve fonolojik değişim ile *aygıt* biçimine dönüşerek farklı bir kelime hüviyeti kazanmıştır.

Ses ve anlam yakınlığı iki kelime arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde göstermektedir. Türkçede damak seslerinin önündeki /r/ sesinin /y/’ye dönüştüğü *arkuru* > *aykırı* gibi örneklere göre *arkıt* > *aykıt* > *aygıt* değişimi ses bilgisi yönünden mümkündür.

Anadolu’nun birçok yerinde *aygıt*’ın tıpkı *arkıt* gibi “kereste, ağaç” anlamında kullanılması, Kastamonu’da tespit edilmiş olan *argut* biçiminin *aygıt*’ın anlamlarından biri olan “yemek harcı” anlamını taşıması, Anadolu ağızlarındaki “ağaç, kereste” anlamına gelen bazı kelimelerin *aygıt*’taki gibi “alet, araç”, “eşya”, “malzeme”, “yiyecek erzak” anlamlarına da sahip olması *aygıt*’ın *arkıt*’tan geliştiğini desteklemektedir.

Kısaltmalar

ADD : *Anadilden Derlemeler* (bk. Koşay & Işırtman, 1932, Koşay & Aydın, 1952)

Alt. : Altay Türkçesi

Bşk. : Başkurt Türkçesi

Çuv. : Çuvaş Türkçesi

DS : *Derleme Sözlüğü* (bk. TDK, 1963-1982)

ET : Eski Türkçe

EUyg. : Eski Uygur Türkçesi

Gag. : Gagavuz Türkçesi

Hak. : Hakas Türkçesi

Kar. : Karahanlı Türkçesi

KKalp. : Karakalpak Türkçesi

KMalk. : Karaçay-Malkar Türkçesi

Osm. : Osmanlı Türkçesi

SDD : *Türkiyede Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi* (bk. TDK, 1939-1949).

Şor. : Şor Türkçesi

TDK : Türk Dil Kurumu

TDTC : Türk Dilini Tetkik Cemiyeti

Tel. : Teleüt Türkçesi

Trkm. : Türkmen Türkçesi

TT : Türkiye Türkçesi

Tuv. : Tuva Türkçesi

Yak. : Yakut Türkçesi

Kaynaklar | References

- Acar, E. (2015). *Kastamonu yöresi söz varlığı*. Gazi Kitabevi.
- Acar, E. (2008). *Kastamonu merkez ilçe ve köyleri ağızı* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Acar, E. (2012). *Kastamonu ve yöresi ağızları* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Adamoviç, M. (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin notlarına göre (1533) 16. yüzyıl Osmanlı Türkçesi* (A. Merhan, Çev.). TDK yayınları.
- Aksan, D. (2006). *Anlambilim, anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Engin Yayınevi.
- Arıkoğlu, E. (2005). *Örnekli Hakaşça-Türkçe sözlük*. Akçağ Yayınları.
- Atalay, B. (1941). *Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme*. TDK Yayınları.
- Ayverdi, İ. (2006). *Misalli büyük Türkçe sözlük*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Baskakov, N. A. vd. (1991). *Gagavuz Türkçesinin sözlüğü* (İ. Kaynak & A. M. Doğru, Çev.). TDK Yayınları.
- Baskakov, N. A. & Taşçakova T. M. (1999). *Altayca-Türkçe sözlük*. (E. Gürsoy-Naskali & M. Duranlı, Haz.). TDK Yayınları.
- Bayram, B. (2019). *Çuvaş Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Boeschoten, H. (2023). *A dictionary of early middle Turkic*. Brill.
- Caferoğlu, A. (1964). Anadolu ağızları konson değişimleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1963, 1-33.
- Caferoğlu, A. (1994). *Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme I*. TDK Yayınları.
- Clauson, G. (1967). Eski Türkçe üzerine üç not. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1966, 19-37.
- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford University Press.
- Erdal, M. (1991). *Old turkic word formation I-II*. Otto Harrassowitz.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Bizim Büro Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü-etimolojik sözlük*. Bilge Kültür-Sanat.
- Güzel, F. (2021). *Türkiye Türkçesi ağızlarında eskicil (arkaik) kelimeler*. Fenomen Yayınları.

- Hakeri, H. B. (2003). *Hakeri'nin Kıbrıs Türkçesi sözlüğü*. Samtay Vakfı Yayınları.
- Kara, M. (2012). *Ayrı düşmüş kelimeler*. Kesit Yayınları.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçenin verintiler sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Karaağaç, G. (2024). *Türkçenin kökteşler sözlüğü*. Akçağ Yayınları.
- Kaya, Ö. & Kozan, H. A. (2003). *Mahalli kelimeler sözlüğü*. Ukde Yayınları.
- Korkmaz, Z. (1994). *Güneybatı anadolu ağızları*. TDK Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2007). *Gramer terimleri sözlüğü*. TDK Yayınları.
- [Koşay], H. Z. & [İşitman], İ. R. (1932). *Anadilden derlemeler-I*. Hâkimiyeti Milliye Matbaası.
- Koşay, H. & Aydın, O. (1952). *Anadilden derlemeler-II*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Meninski, F. M. (1680). *Thesaurus linguarum orientalium Turcicae-Arabicae Persicae: lexicon I-III*.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan sözlük-çağdaş Türkçenin etimolojik sözlüğü-*. Liber Plus Yayınları.
- Özşahin, M. (2017). *Başkurt Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen wörterbuchs der Türksprachen*. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Redhouse, J. (1987). *A Turkish and English lexicon: shewing in English the significations of the Turkish terms* (new impression). Librarie du Liban.
- Sevortyan, E. V. (1974). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov I*. İzdatel'stvo Nauka.
- Sırkaşeva, L. T. & Kuçığaşeva, N. A. (2000). *Teleüt ağızı sözlüğü* (Ş. H. Akalın & Ç. Turgunbayev, Çev.). TDK Yayınları.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches wörterbuch*. Księgarnia Akademicka.
- Şemsettin Sami (2010). *Kâmûs-ı Türkî* (P. Yavuzarslan, Haz.). TDK Yayınları.
- Tannagaşeva, N. N. K. & Akalın, Ş. H. (1995). *Şor sözlüğü*. Çukurova Üniversitesi Basımevi.
- Tavkul, U. (2000). *Karaçay-Malkar Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- TDK (1935). *Türkçeden Osmanlıcaya cep kılavuzu*. Devlet Basımevi
- TDK (1939-1949). *Türkiyede halk ağzından söz derleme dergisi I-IV*. Cumhuriyet Matbaası.
- TDK (1963-1982). *Derleme sözlüğü I-XII*. TDK Yayınları.
- TDK (2023). *Türkçe sözlük*. TDK Yayınları.

- TDTC (1934). *Osmanlıcadan Türkçeye söz karşılıkları tarama dergisi I-II*. Devlet Matbaası.
- Tekin, T. (2013a). Ön Türkçede ünsüz yitimi. *Makaleler I- Altayistik*. TDK Yayınları.
- Tekin, T. (2013b). Notes on old Turkic word formation. *Makaleler II- Tarihi Türk Yazı Dilleri*. TDK Yayınları.
- Tietze, A. (2016). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lügatı I (A-B)*. Türkiye Bilimler Akademisi.
- Turan, F. (2002). An eighteenth century Ottoman account of Aydın dialect: Aydın Lügati and its linguistic characteristics. F. Turan & N. Demir (Ed.), *In Scholarly Depth and Accuracy: A Festschrift to Lars Johanson* içinde (s. 369-388). Grafiker Yayıncılık.
- Uygur, C. V. (2019). *Karakalpak Türkçesi sözlüğü*. TDK Yayınları.
- Wilkins, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Universitätsverlag Göttingen.